

miştir. Ebû Hâmid İmâdüddin İbn Yûnus el-Erbîlî, *el-Muhtâ fi'l-cem' beyne'l-Mühezzeb ve'l-Vasi'*te *el-Mühezzeb* ile Gazzâlî'nin *el-Vasi'*ini birleştirmiş (Sübkî, VIII, 109-110), İbnü'z-Zeccâciyye diye tanınan Mekki b. Muhammed ed-Dımaşki *el-Mühezzeb*'i manzum hale getirmiştir (*İzâhu'l-meknûn*, II, 609). Ebû Hâmid Muînüddin Muhammed b. İbrâhim el-Câcermî, *el-Mühezzeb*'in hadislerini ve müşkil laflarını şerheden bir kitap yazmış (İbn Hallikân, IV, 256; Sübkî, VIII, 44), Ebû Bekir el-Hâzîmî *İmlâ'ü şurukı ehadîsi'l-Mühezzeb ve esânidihâ* (tamamlanmamıştır, Sübkî, VII, 13; Zehebî, XXI, 128-129), İbnü'l-Maîn el-Menfelûtî *eş-Şîrâzü'l-mühezzeb fi'l-kelâm 'alâ ehadîsi'l-Mühezzeb ve İbnü'l-Mulakkın Tahricü ehadîsi'l-Mühezzeb*'de eserin hadislerini incelemiştir. Ayrıca Bahâeddin İbn Şeddâd *Esmâ'ü'r-ricâl ellezîne fi'l-Mühezzeb* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 255), Mübârek b. Muhammed b. Ali el-Müsevî et-Tiflîsî *Esmâ'ü'r-ricâl ellezîne fi'l-Mühezzeb* (TSMK, III, Ahmed, nr. 2851) adlı eserleri yazmışlardır (*el-Mühezzeb* üzerine yapılan çalışmaların bir listesi ve bazılarının yazma nüshaları için ayrıca bk. Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmi'u's-şürûh ve'l-havâşi*, III, 1952-1957).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû İshak eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-İmâm eş-Şâfi'i*, Kahire 1959, I-II; a.e. (nşr. Muhammed ez-Zühaylî), Dımaşk - Beyrut 1416/1996, neşredenin girişi, I, 5-36; Yahyâ b. Ebû'l-Hayr el-İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'i* (nşr. Kâsım Muhammed en-Nûrî), Beyrut 1421/2000, neşredenin girişi, I, 105-110; Nevevî, *el-Mecmûf*, I, 14-16, 65-72, 77; X, 2-8; XIII, 4; a.m.f., *Tehzîb*, II, 169, 172-175, 261-262; İbn Hallikân, *Ve-feyât*, I, 33, 217; II, 77; III, 53, 242, 445; IV, 256; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XXI, 127-129; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhi), IV, 215-256; V, 12, 15; VI, 98; VII, 13, 37-39, 140-141, 252, 336-338; VIII, 23-24, 44, 109-110, 130, 131, 161, 189, 337, 359; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1109, 1302, 1750, 1912-1913; *Fihristü'l-Kütübhaneti'l-Hidiviyye*, III, 207, 260; Serkis, *Mu'cem*, II, 1171-1172; *İzâhu'l-meknûn*, II, 609; Fuâd Seyyid, *Fihristü'l-mahtûtât*, Kahire 1900-1925, Kahire 1983, s. 97, 103; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 192, 193, 194, 195, 196, 197, 201, 202, 204, 217; a.m.f., *Câmi'u's-şürûh ve'l-havâşi*, Ebûzâbi 1425/2004, III, 1952-1957.

BİLAL AYBAKAN

MÜHEZZEBÜDDİN ed-DAHVÂR

(bk. DAHVÂR).

MÜHİMME DEFTERİ

Divân-ı Hümâyun'da tutulan zabıt sûretlerinin toplandığı defterlere verilen ad.

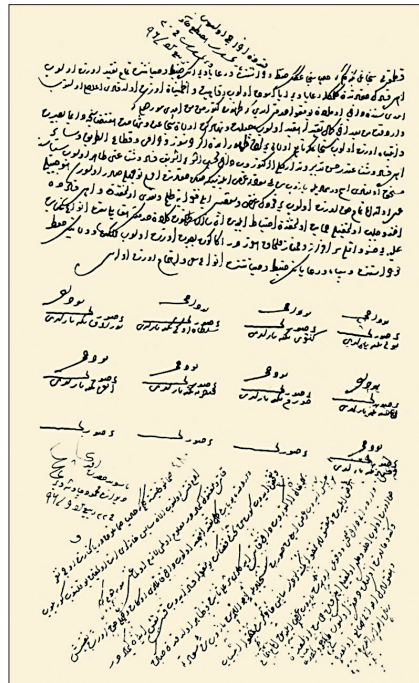
Osmanlılar'ın, Divân-ı Hümâyun'da kararlaştırılan hususlar üzerine padişahın onayı alındıktan sonra düzenledikleri fermanların sûretlerinin kaydedildiği defterlerdir. Söz konusu adlandırmanın bu defterler için kullanılıp genelleşmesi XVII. yüzyılın sonlarından itibaren olmuştur. Daha önce divan kayıtlarının yer aldığı defterlere "mîrî ahkâm defterleri" veya "ahkâm-ı mîrî" denmekteydi.

Divan devlet işleriyle ilgili meseleleri re'sen görüşmesi, yani hükümet fonksiyonunu icra etmesinden başka yüksek mahkeme olarak da vazife gördüğünden ilk devir mühimmelerinde her iki mahiyetteki hükümlere de rastlanır. Bu hükümler Avrupa ortalarından İran'a, Kırım'dan Kuzey Afrika'ya ve Arabistan'a kadar uzanan sınırlar içindeki Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilâtının idarî yapısı ve çalışma şekilleri, devlet-tebaa ve devlet-esnaf münasebetleri, imar, iskân ve iktisat siyasetleri, iç siyaset, işyanlar ve bastırıl-

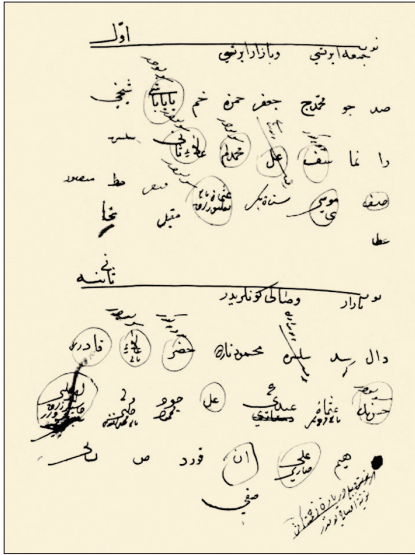
ma şekilleri, askerî tarih, strateji, dış siyaset ve yabancı devletlerle olan münasebetlerle ilgilidir. Zamanla idarî ve adlî konular ayrı defter serilerinde toplanmış, şikâyetler sonucu alınan kararlara dair hükümler için 1059'dan (1649) itibaren "şikâyet defterleri" tutulmaya başlanmış (XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren bunlar da vilâyetlere göre ayrılarak "ahkâm-ı şikâyet" adıyla anılmıştır), devlet işleriyle ilgili olanlar ise mühimmelerde kalmıştır. Yanlışlıkla mühimmeye yazılan hüküm olduğunda da bu husus belirtilerek hüküm iptal edilmiştir (meselâ bk. BA, MD, nr. CLIII, s. 233/29). İlk devir mühimmeleri kanunnâme, adâletnâme, çeşitli konularda beylerbeyi, sancak beyi, kadı gibi idarecilere ve sefere tayin edilen serdara gönderilen hükümlerden başka nâme-i hümâyun ve ahidnâme-i hümâyun sûretlerini de ihtiva ederdi. Fakat 1699'dan başlayarak nâme-i hümâyun sûretleri için "nâme-i hümâyun defterleri" adı verilen ayrı defterler tutulmuştur. Mühimme defterleri, haftanın belli günlerinde toplanan divanda tutulanlar yanında yine sadrazaman başkanlığında olmak üzere serdâr-ı ekrem olarak seferde bulunduğu sırada toplanan divanlarda alınan kararlara dayanılarak hazırlanmış hükümlerle (ordu mühimmesi) sadrazaman İstanbul dışında bulunduğu zamanlarda vekili vazifesini gören sadâret kaymakamının başkanlığındaki divanda alınan kararlara dayanan hükümleri ihtiva eden defterler (rikâb mühimmesi) olmak üzere ikiye ayrılır.

Mühimme defterleri koleksiyonu Başbakanlık Arşivi'nde bulunmakla beraber günümüze ulaşabilen en eski tarihli iki mühimme defteri Topkapı Sarayı'ndadır (TSMK, 951/1544 tarihli; TSMK, 959/1552 tarihli). Başbakanlık Arşivi'ndeki 961'den (1554) başlayan defterler tek bir seri içinde toplanmış değildir. 961-1323 (1554-1905) yılları arasındaki 266 ciltlik (20. defter bulunmadığı gibi esas seri 263 ciltlik olup üç defter sonradan ilâve edilmiştir) mühimme tasnifinden başka aslında mühimmeler arasında yer alması gerekirken sonradan bulunduğu için ayrı bir tasnif haline getirilen on yedi defterden ibaret *Mühimme Zeyli* (980-1159/1572-1746 yılları arasında), altmış sekiz *Mühimme-i Askerî* (1196/1782'den itibaren), on *Mühimme-i Mektûm* (1203/1789'dan itibaren) ve on beş *Mühimme-i Mısır* (1119/1707'den itibaren) mevcuttur. Koleksiyon içinde olmakla beraber 266 ciltlik serinin tamamı da gerçek anlamda mühimme değildir. Arada buyuruldu ve tahvil hükmü

Mühimme Defteri'nde sûretleri çeşitli yerlere gönderilen bir hüküm (BA, MD, nr. LXII, s. 213/479)

MÜHİMME DEFTERİ

Mühimme Defteri'nde divan kâtiplerinin nöbet cetveli (BA, MD, LX, 3)

defterleri de vardır. Ayrıca iki mühimme defteri Kâmil Kepeci tasnifine girmiştir.

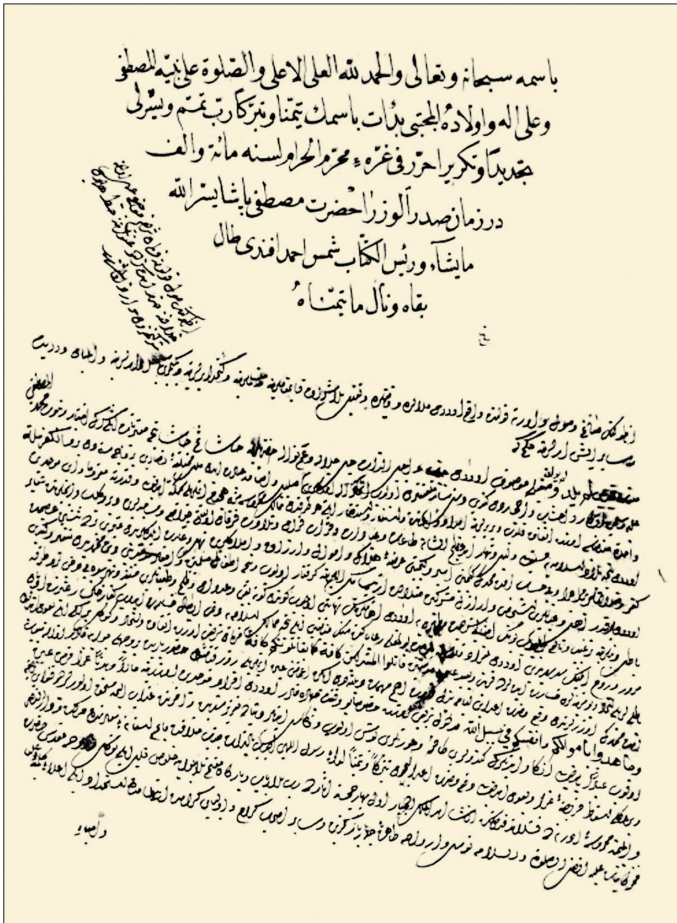
Bazı istisnalar dışında mühimme defterleri, kaleme alındıkları sadrazam ve reîs-

sülküttâbın devrini belirten bir başlıkla başlar. O defterin ihtiva ettiği hükümlerin tarihleri içinde bu makamlarda değişiklik olmuşsa tekrar yeni bir başlık atılmıştır. Reîsülküttâblığın Hariciye Nâzırlığı'na dönüşmesinden sonra reîsülküttâb yerine Hariciye nâzırının ismi konulmaya başlanmıştır. Mühimme defterlerindeki hükümler, divanda alınan kararların padişah tarafından tasdikinden sonra ferman haline getirilmiş halleri olduğu için ferman rükünlerini ihtiva eden belge sûretleridir. Ancak fermanların asıllarında bulunan bazı rükünler ya davet ve tuğra rükünleri gibi tamamen ihmal edilmiş veya elkâb gibi kısaltılarak yazılmıştır. Tarihin yeri ve şekli ise XVII. yüzyıl ortalarına kadar başlık şeklinde Arapça olarak haftanın günü, ayın adı ve yılı olarak kaydedilmiştir. Bu tarihlerin bazılarında haftanın günü ile ayın tarihinin uymadığı görülür. XVII. yüzyıl ortalarına doğru ise önce başlık tarihle birlikte bazı hükümlerin altına da tarih atılmaya başlanmış, daha sonra başlık tarih tamamen terkedilerek her hükmün altına ve ayın onar günlük devreleriyle (evâil, evâ-

sıt, evâhir) ay ve yıl yazılmıştır. Nâdir olmakla beraber tam tarih atılmış bazı hükümlere de rastlanır. Tahrir mahallinde ferman asıllarıyla mühimme defterlerindeki sûretler arasında fark vardır. Asıllarında sol altta yer alan rükün mühimmelerde hükmün üst tarafında ve tarihin altında bulunur. Defterlerin tam bir kronolojik sıra takip etmesi gerekirken zaman zaman bunun bozulduğu görülmektedir; bu husus, aynı defter içinde önceki tarihin sonraki bir sayfada yer alması yanında aynı tarihleri ihtiva eden hükümlerin farklı defterlerde bulunması veya bir sonraki mühimmede öncekine göre daha eski tarihli hükümlerin yer alması şeklinde de olur. Bu ise defterlerin cüz cüz yazılıp sonradan ciltlenmesi ve ciltlenme sırasında cüzlerin karıştırılmasından kaynaklanmıştır.

Hüküm sûretlerinin defter şekline getirilişi önceleri divana bağlı olarak çalışan kâtipler tarafından yapılırdı. Divana bağlı büroların gelişmesinden sonra defterleri Beylikçi Kalemî düzenlemiş, hükümleri yazanlara da "mühimme-nüvis" adı verilmiştir. Gizliliği olan hükümler beylikçi tarafından kaleme alınır, güvenilir bir kâtime temize çektilirdi. Birden fazla yere gönderilecek fermanlar ise bir kâtip tarafından birkaç kâtime birden dikte edilirdi. 1211'de (1796) bu usulde değişiklik yapılmış ve Mühimme Odası kurularak mühimme hükümlerinin yazılması burada yapılmıştır.

Mühimme defterlerinde hükümlerin üst ve yanlarında yer alan notlar sayesinde fermanların hazırlanış ve yazılışları hakkında bilgi edinilmektedir. Hükümlerin müsveddeleri konularına göre nişancı ("Nişancı paşa hazretlerinin müsveddelerine göre yazılmıştır"; BA, MD, nr. LXII, s. 185), reîsülküttâb ("Kendi müsveddesi iledir ve hükmünü dahi kendisi yazmıştır; bâ-hatt-ı reîs efendi"; BA, MD, nr. LXII, s. 235/19) veya kıdemli bir divan kâtibi ("bâ-müsvedde-i Dal Efendi"; BA, MD, nr. LXI, s. 14; "bâ müsvedde-i Ferruh Bey"; BA, MD, nr. LXI, s. 61) tarafından kaleme alınır. Kâtiplerden birinin müsveddeyi yazması halinde mutlaka reîsülküttâbın ("bâ-tashîh-i hazret-i efendi"; BA, MD, nr. LXI, s. 4, 128) veya nişancı ("bâ-tashîh-i nişancı paşa"; BA, MD, nr. LXII, s. 49) kontrolünden geçerek düzeltilirdi. Bazan bir şehzade veya yetkili bir idareci tarafından hazırlanmış müsveddeye göre de ferman yazıldığı olurdu (BA, MD, nr. III, s. 21/20). Bir kısım hükümlerin üstünde müsveddenin kimin tarafından yazıldığı belirtildiği gibi az olmakla beraber ilgili hükmün bulunduğu say-

Mühimme Defteri'nin hangi sadrazam ve reîsülküttâb zamanında yazıldığını gösteren ilk sayfa (BA, MD, nr. XCVII, s. 1)

faya bu müsveddinin eklendiği de görülmektedir (BA, MD, nr. LXII, s. 21-22 arası belge 18 ve s. 217, 218 nişancının müsveddeleri bulunan belgelerdir). Hüküm müsveddelerinin kontrolünden sonra temizinin yazıldığına sağ üst köşede işaret edilmiştir. Bazen bu konuda tafsilât verilererek kimin tarafından nasıl bir kâğıda yazıldığı da kaydedilmiştir (“Bundan aşağı beyaz kâğıda yazılıp Rüstem Paşa hazretleri nişanladılar” veya, “Bundan aşağı nişancı bey nişanıyledir”; TSMA, 951 tarihli *Mühimme*, nr. 12321, vr. 69^a, 88^b; “Nişanlıya yazıldı”; BA, MD, nr. XXVI, s. 43; “Yazıldı nişanlıya”; BA, MD, nr. V, s. 662/25 veya sadece “nişanlı kâğıdı”; BA, MD, nr. V, s. 568/1569). Kâğıdın nişanlı olduğuna işaret edilmesi, tuğrasının fermanın yazılmasından sonra çekilmeyip önceden tuğra çekilmiş boş kâğıdın kullanıldığını göstermektedir. Fermanların önemlerine göre bazılarında padişahın hatt-ı hümayunu bulunur. Bu hususa da yine hüküm üzerinde “bâ-hatt-ı hümayun” yazılarak işaret edilmiştir. Hükümün, muhatapı olan şahsa gönderilmek üzere kime teslim edildi-

ği de hükümlerin üst notlarında sıkça görülür. Hüküm fermanın yazılmasına sebep olan arzı getiren şahsa (“Arzı getiren Mahmud’a verildi”; BA, MD, nr. III, s. 404) veya gönderilecek şahsın kethüdâsına (“Siğla beyinin kethüdâsına verildi”; BA, MD, nr. VI, s. 32) teslim edilebileceği gibi divan çavuşlarından biriyle de gönderilebiliyordu. Nâdir olmakla beraber bir hükümün ilk teslim edilen çavuştan alınıp muhtemelen aynı istikamete başka bir hükümü götürerek olan diğer bir çavuşa verildiği de olurdu. Bu gönderme şerhlerinin altında hükümün götürülecek olan şahsa teslim tarihi de bulunurdu. Çıkan fermanın tek bir yere değil birden fazla yere gönderilmesi durumunda hüküm tam olarak yazıldıktan sonra diğeri / diğerlerinin nereye / nerelere gönderilmiş olduğuna her birinin üzerine “bir sûreti ...” başlığı atılarak teker teker belirtilmiştir. Her birinin sağ üst tarafında “yazıldı” klişesi, sol üst tarafında tarih bulunmakta ve kiminle gönderildiği belirtilmektedir.

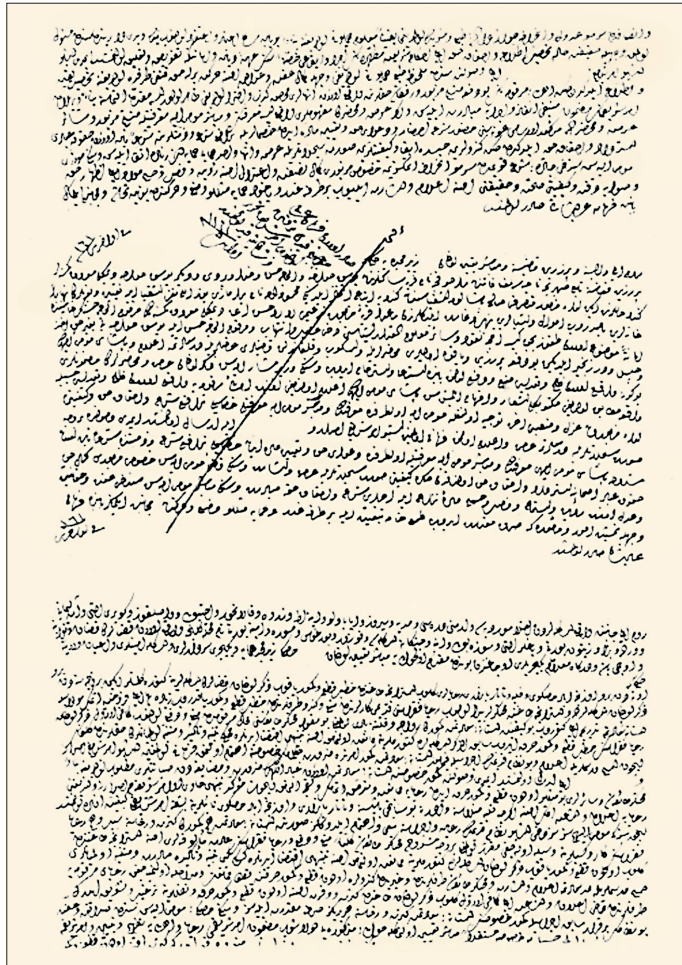
Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde mevcut mühimme serisindeki defterlerin

müsveddelerin temize çekilmiş şekilleri olduğu -en tipik örneği on dört numaralı defter olan bazı defterlerin gerek şekil gerekse bazı kayıtlarından- anlaşılmaktadır. Diğerlerinde pek rastlanmayan bir özellik, hükümün sol üst tarafındaki kâtip rumuzlarının alta geçmesi ve hükümlerin nakledildiğini gösteren “nukilet” ibaresidir. Bu defterlerde bazı kelime ve cümleler çizilmiş, yerine yenileri yazılmıştır. Bunlardan meselâ 70-75. defterler cilt şekilleri itibarıyla da diğerlerinden ayrılır. Tek yapraklar tepeden birleştirilerek bloknot şeklinde ciltlenmiştir.

Bazı mühimme defterlerinde hükümlerin yanında görülen kâtip rumuzlarının kimlere ait olduğu, 61 ve 62 numaralı mühimme defterlerinin başındaki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu kayıtlar haftanın hangi günlerinde hangi kâtiplerin nöbetçi olduğunu göstermek üzere yazılmıştır. Böylece hem mühimmelerdeki rumuzlar çözülmekte hem divan kâtiplerinin isimleri öğrenilmekte hem de kâtiplerin nöbetleşe vazife gördükleri ortaya çıkmaktadır. İlk devir mühimmelerinde seyrek görülen, fakat daha sonrakilerde çokça rastlanan bir husus da hükümlerin yanına neye dair olduğunun yazılmasıdır. Bu husus, pratikte aranan hükümün kolayca bulunmasını sağlayacak bir uygulama olması bakımından önemlidir. Hükümler üzerindeki kayıtlar, gizliliği olan fermanların sûretlerinin yazığı zaman değil sonradan mühimme defterlerine geçirildiğini göstermektedir (meselâ eski sadrazamlardan Mustafa Paşa’nın borçlarıyla ilgili hükümler böyledir; BA, MD, nr. CLIII, s. 94; BA, MD, nr. CLIX, s. 132-135). XVIII. yüzyıldan sonra mühimmelerdeki hükümlerin sayısı azalmıştır. İlk defterlerin bazıları bir yıllık hüküm sûretlerini ihtiva ederken 263. mühimmelerde 1286-1323 (1869-1905) yılları arasındaki otuz yedi yıllık devre tek defterde toplanmıştır. Mühimme defterleri, Osmanlı Devleti’nin en yüksek idarî ve adlî organı olan divanda tutulduğundan özellikle XVI-XVIII. asırlar için daima birinci derecede kaynak olarak kullanılmış ve bu defterlere dayanan birçok araştırma yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. III, s. 21/20, 404; nr. V, s. 662/25, 568/1569; nr. VI, s. 32; nr. XXVI, s. 43; nr. LXI, s. 4, 14, 61, 128; nr. LXII, s. 21-22, 49, 185, 235/19; nr. CLIII, s. 94, 233/29; nr. CLIX, s. 132-135; *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri* (haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul 2002; *Hükümmâne Mecmuası*, TSMK,

Tarihlerin hüküm altına yazıldığı bir mühimme sayfasi (BA, MD, nr. CLIII, s. 233/933)

MÜHİMME DEFTERİ

Koşuşlar, nr. 888; 3 Numaralı Mühimme Defteri (nşr. Nezihî Aykut v.dğr.), Ankara 1993; 5 Numaralı Mühimme Defteri (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü), Ankara 1994; 6 Numaralı Mühimme Defteri (nşr. Hacı Osman Yıldırım v.dğr.), Ankara 1995, I-II; 7 Numaralı Mühimme Defteri (nşr. Hacı Osman Yıldırım v.dğr.), Ankara 1997-99, I-IV; 12 Numaralı Mühimme Defteri (nşr. Hacı Osman Yıldırım v.dğr.), Ankara 1996, I-III; Mühimme Defteri 90 (nşr. Nezihî Aykut v.dğr.), İstanbul 1993; Mühimme Defteri 44 (nşr. Mehmet Ali Ünal), İzmir 1995; 82 Numaralı Mühimme Defteri (nşr. Hacı Osman Yıldırım v.dğr.), Ankara 2000; 83 Numaralı Mühimme Defteri (nşr. Hacı Osman Yıldırım v.dğr.), Ankara 2001; 85 Numaralı Mühimme Defteri (nşr. Hacı Osman Yıldırım v.dğr.), Ankara 2002; 51 Numaralı Mühimme Defteri: Sultanın Emir Defteri (nşr. Hikmet Ülker), İstanbul 2003; Uzunçarşılı, Merkez-Bahriye, s. 40-41, 79-82; G. Elezović, Iz Carigradskih Turskih Arhiva: Mühimme Defteri, Beograd 1951; U. Heyd, Ottoman Documents on Palestine (1552-1615): A Study of the Firman According to the Mühimme Defteri, Oxford 1960, s. XV-XVII, 3-31; Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine", Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri: 30 Nisan - 2 Mayıs 1986 Bildiriler, İstanbul 1988, s. 95-112, 315-331 (belgeler); Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (haz. Yusuf İhsan Genç v.dğr.), Ankara 1992, s. 82-95; B. Lewis, "The Ottoman Archives as a

82-95; B. Lewis, "The Ottoman Archives as a Source for the History of the Arab Lands", JRAS, sy. 142 (1951), s. 139-155; Tefvik Temelkuran, "Divân-ı Humâyûn Mühimme Kalemi", TED, sy. 6 (1975), s. 129-175; W. S. Peachy, "Register of Copies or Collection of Drafts? The Case of Four Mühimme Defters from the Archives of the Prime Ministry in Istanbul", TSAB, X/2 (1986), s. 79-85; G. David, "The Mühimme Defteri. As a Source for Ottoman-Habsburg Rivalry in the Sixteenth Century", Ar.Ott., XX (2002), s. 167-209; Feridun M. Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Ku-yûd-ı Muhimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, III/5, İstanbul 2005, s. 107-139; Suraiya Faroqhi, "Mühimme Defterleri", EI⁹ (İng.), VII, 470-472.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

MÜHMEL (المهمل)

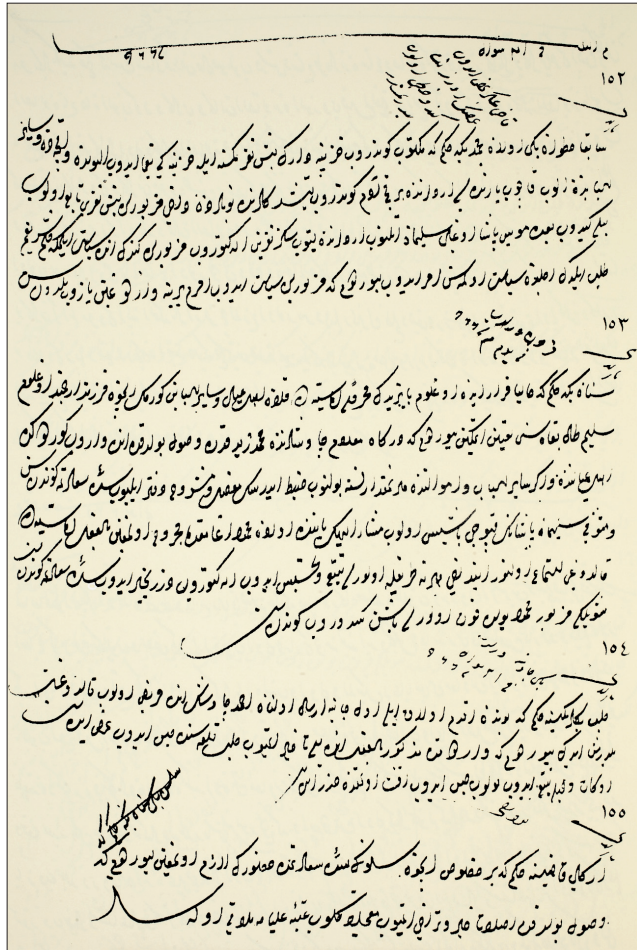
Ayrıt edici kimliği belirtilmeyen râvi anlamında hadis terimi.

İhmâl masdarından türeyen mühmel kelimesi sözlükte "ihmal edilmiş, terk edilmiş" anlamına gelir. Terim olarak ismi,

künyesi, lakabı ya da nisbesi başka râvi veya râvilerin ismi, künyesi, lakabı yahut nisbesine benzediği halde kimliği açık bir şekilde belirtilmeyen râviyi ifade eder. Mühmel tabiri ayrıca "senesinde mühmel bir râvi bulunan hadis, birçok isim ve sıfatı bulunduğu ve bunlardan biriyle meşhur olduğu halde meşhur olmayan bir isimle zikredilen kimse, yazılışları birbirine benzeyen ve aralarında sadece nokta farkı bulunan harflerden noktasız olan harf" gibi mânalara da gelir. Hadis kitaplarının hemen hepsinde mühmel râvilerle karşılaşmak mümkündür. Bunun başlıca sebebi hadisin rivayet edildiği dönemlerde bu isimlerin ilim çevrelerinde bilinmesidir.

Hadislerde geçen mühmel râviler birkaç yolla bilinir. 1. Râviyi zikreden kimseye veya râviye ve hocasına bakılarak. Meselâ bazı âlimlerin tesbitine göre hadis hâfizları Süleyman b. Harb ve Ârim el-Basrî, "Hammâd" ismiyle Hammâd b. Zeyd'i kastederler. Ebû Seleme et-Tebûzekî, Affân b. Müslim, Haccâc b. Minhâl ve Hüdb b. Hâlid ise "Hammâd" dedikleri zaman Hammâd b. Seleme anlaşılır. Bir râvi, mühmel adla zikredilen birkaç muhaddisin sadece birinden hadis rivayetiyle meşhur ise o mühmel ismin kime ait olduğu kolayca bilinir. Nitekim Ahmed b. Abde ed-Dabbî, Müsedded b. Müserhed ve Ebû'r-Rebî ez-Zehrânî yalnız Hammâd b. Zeyd'den, Behz b. Esed ve Ebû Seleme et-Tebûzekî ise sadece Hammâd b. Seleme'den rivayette bulunur. Mühmel ismin sahibi bazan da kendisinden daha çok rivayette bulunan kimseden hareketle tesbit edilir. Meselâ Velîd b. Müslim, hem Süfyân es-Sevrî hem Süfyân b. Uyeyne'den rivayet etmekle beraber Süfyân b. Uyeyne'den rivayetleri çok fazladır. Velîd, "Bana Süfyân rivayet etti" dediği zaman büyük ihtimalle bunun Süfyân b. Uyeyne olduğu anlaşılır. Esasen bu gibi durumlarda kendisinden daha çok rivayette bulunulan hoca ya da ismiyle, diğeri kimliği belirtilerek zikredilir (İbn Hacer, s. 227-228). Mühmel isim ilim yolculuğu yapmakla bilinen biri değilse onun hocasının hemşehrisi veya meşhur talebesi olabileceği düşünülerek belirlenebilir.

2. Zikredildiği yere ve mensup olduğu tabakaya bakılarak. Senedin sahâbe tabakasında sadece "Abdullah" dendiği zaman Abdullah b. Mes'ûd kastedilir. Seleme b. Süleyman'a göre Abdullah isminden Mekte'de Abdullah b. Zübeyr, Medine'de Abdullah b. Ömer, Kûfe'de Abdullah b. Mes'ûd, Basra'da Abdullah b. Abbas, Horasan'da Abdullah b. Mübârek anlaşılır. Ebû Ya-

Tarih başlıklı bir mühimme sayfası (BA, MD, nr. III, s. 65/152)